



УДК 342.001.73(477)

С. Лазаренко,аспірант кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНИЙ СТАН КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ (ЩОДО ПРАВОСУДДЯ) В УКРАЇНІ

Напередодні двадцятої річниці Конституції України Верховна Рада України внесла до неї нові зміни, які стосуються правосуддя. Але на цьому конституційна реформа не завершилась, адже не вирішено інші питання, які турбують українське суспільство, зокрема децентралізація державної влади, і наближують нашу державу до європейських стандартів у всіх сферах. Однак зміни до Основного Закону держави визначають не тільки особливості функціонування державного механізму, а й діяльність громадянського суспільства та права громадян України, тому потребують належного наукового обґрунтування, що актуалізує дослідження змісту як уже внесених змін до Конституції України, так і проектів, що знаходяться на розгляді в парламенті.

Метою статті є дослідження положень Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року, а також визначення тенденцій конституційного реформування правосуддя в Україні.

Проблема конституційних перетворень в Україні ґрунтується на теоретичних працях представників вітчизняної й зарубіжної юридичної науки у сфері конституційної реформи та модернізації, таких як Ю.Г. Барабаш, А.З. Георгіца, А.А. Єзеров, В.М. Кампо, С.В. Ківалов, А.М. Колодій, І.О. Кравець, В.В. Кравченко, Л.Т. Кривенко, А.Р. Крусян, Р.С. Мартинюк, О.В. Оніщенко, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, А.О. Селіванов, О.В. Совгіря, М.І. Ставнійчук, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал та ін.

А.Р. Крусян справедливо зазначає, що «конституційно-правове забезпечення сучасних перетворень в Україні в умовах становлення та розвитку українського конституціоналізму має відбуватися у напрямках: 1) здійснення модернізації Основного Закону та конституційного законодавства в контексті еволюційного розвитку системи конституціоналізму; 2) усунення існуючих дефектів (зокрема законодавчих колізій, що існують у Конституції та конституційному законодавстві); 3) усунення прогалин у конституційно-правовому регулюванні, які існують у поточному конституційному законодавстві. Так, до основних сфер відносин, де є прогалини, слід віднести формування ефективної моделі взаємодії між урядом, президентом і парламентом, реформи судустрою, територіального устрою та місцевого самоврядування в Україні; ... удосконалення конституційного законодавства України та його розвиток у напрямках (тенденції розвитку конституційного законодавства): адаптації законодавства до законодавства Європейського Союзу; демократизації конституційного законодавства та інтеграції загальнолюдських принципів у національне конституційне законодавство України; підвищення людського виміру; гуманізації; удосконалення законодавства у напрямі відповідного конституційно-правового забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні» [1, с. 720].

Одну з ключових для демократичної, правової держави сфер суспільних відносин – здійснення судової влади – реформовано прийнятим 2 червня



2016 року Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», тому потрібно зупинитись на аналізі його основних положень.

Зазнали змін норми другого розділу Конституції України, які стосуються права людини на захист, уперше з моменту її прийняття. Зокрема, стаття 55 Основного Закону доповнена частиною, за якою «кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом» [2].

У статті 59 Конституції України було конкретизовано право кожного на «професійну правничу допомогу», що зумовило підвищення ролі адвокатури, яка діє для надання професійної правничої допомоги в Україні, та здійснення адвокатами виключного права представництва іншої особи в суді, а також захисту від кримінального обвинувачення, за винятком «представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, що можуть бути визначені Законом» [2].

Однак запровадження «адвокатської монополії» на представництво осіб у суді є досить дискусійним, тому що обмежує людину у виборі представника і звужує право на правову допомогу, з одного боку, а з іншого – фактично ліквідує можливість «самопредставництва» людини та «корпоративного» представництва юридичної особи чи фізичної особи-підприємця, який може мати у своєму штаті юриста, а також представництва органів державної влади й місцевого самоврядування їхніми посадовими особами. Наприклад, у Рішенні від 30 вересня 2009 року Конституційний Суд України розтлумачив, що «право на правову допомогу означає гарантовану державою можливість будь-якій особі

незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує. Вибір форми й суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати» [3].

Надаючи висновок про відповідність, прийнятий 2 червня 2016 року, Законопроект нормам Конституції України, які встановлюють пряму заборону скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина, Конституційний Суд України виходив із того, що в разі заміни поняття «правова» допомога терміном «професійна правнича» закріплення адвокатської монополії ніяким чином не обмежить прав людей, а свобода вибору полягатиме в тому, що «кожна особа є вільною у виборі захисника своїх прав серед адвокатів». Така позиція дещо не збігається з тією, яка була сформована раніше і тлумачила надані Конституцією України права (рішення від 30 вересня 2009 року у справі № 1-23/2009), оскільки сьогодні особа може обрати як представника будь-якого фахівця в галузі права. Так, зокрема, судді Конституційного Суду України І.Д. Сліденко, С.Л. Вдовіченко, М.М. Гультай і С.В. Сас вирішили скористатися своїм законним правом на висловлення окремої думки й зазначили, що виключне право адвоката на представництво в суді спричинить обмеження прав людини, а положення наданого висновку, які стосуються цього питання, не є достатньо обґрунтованими. Наприклад, суддя С.В. Сас уважає: «Практичний аспект реалізації права на правову допомогу у варіанті, запропонованому Законопроектом, полягає в недоступності послуг адвоката для широких верств населення. Запровадження монополії на представництво інтересів особи в суді виключно адвокатами спрямоване на обмеження конституційного права особи на вільний вибір захисника своїх прав» [4].



Крім того, з 1 січня 2020 року розпочнеться виключне представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах прокурорами або адвокатами, що потребує прийняття окремого закону, який має визначати засади й порядок визначення таких адвокатів, зокрема проведення конкурсу.

Отже, модернізація адвокатури фактично нівелює спеціалізацію у професійній діяльності юристів, що може негативно позначитись на наданні правової допомоги. Виникають також питання щодо місця інституту адвокатури в громадянському суспільстві та державному механізмі.

Опонентом адвоката в кримінальному судочинстві є прокурор. Статус прокуратури також було оновлено, і тепер, згідно з міжнародними та європейськими стандартами, він визначений не окремим розділом Конституції України, а включений у розділ VIII «Правосуддя». Так, із переліку функцій прокуратури вилучено низку не характерних за європейськими нормами загальних наглядових функцій. Натомість органи прокуратури отримали широкі можливості для більш якісного «підтримання публічного обвинувачення в суді; організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом» [2].

Отже, вирішено дискусію щодо належності прокуратури до контрольної-наглядової гілки влади й удосконалено механізм реалізації принципу розподілу влади в Україні.

Утвердженню судової влади як незалежної гілки в державній системі України сприятиме також реформування Вищої ради юстиції, що полягає не тільки в її перейменуванні на Вищу раду правосуддя, а передусім у зміні її ролі в здійсненні судової влади та на-

данні їй додаткових повноважень: ухвалювати рішення про звільнення судді; надавати згоду на затримання судді чи утримання його під вартою; ухвалювати рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя та переведення судді з одного суду до іншого; надавати згоду на затримання чи арешт судді до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину [2].

Суттєво змінився порядок формування складу цього органу, адже десятьох із двадцяти одного члена Вищої ради правосуддя обирає тепер з'їзд суддів України серед суддів чи суддів у відставці, а Голова Верховного Суду України входить до її складу за посадою.

Указане посилює вплив судової гілки влади на формування й контроль за належною діяльністю судового корпусу в Україні, а отже, є додатковою гарантією незалежності судів в Україні.

Позитивно варто оцінити обмеження обіймати посаду члена Вищої ради правосуддя двома строками поспіль, а також установлення на конституційному рівні критерію політичної нейтральності та принципу несумісності, за яким «член Вищої ради правосуддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади (крім посади Голови Верховного Суду), виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, видавничої чи творчої» [2].

Підвищилися вимоги до кандидата на посаду судді, змінився порядок призначення та звільнення. Так, віковий ценз – не молодший ніж тридцять і не старший ніж шістьдесят п'ять років, збільшується стаж професійної діяльності у сфері права з трьох до п'яти років, з'являються нові характеристики – компетентність і доброчесність кандидата на посаду судді.

На рівні Конституції України запроваджується конкурс на будь-яку посаду



в суді, але водночас скасовується перше строкове призначення судді й усувається від цього процесу парламент. Тепер функцію призначення на посаду судді здійснюватиме Президент України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом.

У зв'язку з антикорупційною політикою держави, виправданим видається закріплення в Основному Законі нового обов'язку судді – підтвердити законність джерела походження майна, порушення якого є підставою для звільнення.

Зміни сталися також у системі органів судової влади, полягають вони в розширенні повноважень Верховного Суду України та водночас ліквідації вищих судових органів спеціалізованих судів, які здійснювали касаційний перегляд судових рішень. Уперше на конституційному рівні врегулювало функціонування адміністративних судів з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин.

При цьому залишилось чинним положення про безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя через присяжних, але вимоги до них і категорії справ, які розглядаються судом присяжних, не окреслено, що нівелює значення цих конституційних норм. З метою забезпечення додаткового захисту прав людини, було б доцільно закріпити в Конституції України, що будь-яка справа може розглядатись судом присяжних за клопотанням обвинуваченого, позивача або відповідача.

Нововведення, які стосуються впливу Верховної Ради України та Президента України на судову владу, можна охарактеризувати як деполітизацію і стабілізацію відповідних відносин. Наприклад, глава держави тепер не має права утворювати суди, оскільки змінами встановлюється, що «суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя» [2], а парламент не

бере участі в призначенні суддів, крім суддів Конституційного Суду України.

Проте не вирішеними залишились проблеми впливу парламенту та глави держави на формування Конституційного Суду України, що можуть спричинити його неієздатність через відсутність необхідної кількості суддів чи нелегітимність прийнятих ним рішень. Наприклад, це стосується непризначення суддів після закінчення строку повноважень їхніх попередників. З метою запобігання виникненню кризових ситуацій і гарантування належної правової охорони Конституції України, потрібно деталізувати формування суддівського корпусу та закріпити можливість суддів Конституційного Суду України виконувати свої обов'язки до складення присяги новопризначеними суддями.

Разом із цим справедливим способом забезпечення організаційної незалежності суддів Конституційного Суду України від інших органів державної влади є конституційна новела, за якою «суддя Конституційного Суду України набуває повноважень з дня складення ним присяги на спеціальному пленарному засіданні Суду» [2].

Реформування діяльності Конституційного Суду України включає декілька аспектів.

По-перше, вдосконалено інститут суддівського імунітету, тепер «без згоди Конституційного Суду України суддю Конституційного Суду України не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину». Також «суддю Конституційного Суду України не може бути притягнуто до відповідальності за голосування у зв'язку з ухваленням Судом рішень та наданням висновків, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку» [2].

Отже, встановлюються додаткові гарантії незалежності Конституційного Суду України передусім від політично-



го тиску з боку інших органів державної влади.

По-друге, зазнали змін повноваження Конституційного Суду України. З одного боку, він утратив право тлумачити закони України, а натомість отримав можливість:

– за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України надавати висновки про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, що, безумовно, сприятиме забезпеченню конституційної законності;

– за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України, вирішувати питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України.

При цьому запровадження інституту конституційної скарги в Україні є нагальним і доцільним, тому що розширює механізм захисту прав людини. Разом із тим законодавець, аби запобігти зловживанню цим правом, закріплює в конституційних нормах те, що конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Крім того, збільшення повноважень Конституційного Суду України передбачається також проектом Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади), за яким до його відання належить «вирішення питання за зверненням Президента України про відповідність Конституції України акта голови громади, ради громади, районної, обласної ради» [5].

Підводячи підсумок, можна виокремити такі тенденції сучасного стану конституційної реформи правосуддя в Україні: посилення захисту прав людини в Україні шляхом запровадження інституту конституційної скарги, конституціоналізації діяльності адміністративних судів; визначення місця адвокатури та прокуратури в здійснен-

ні правосуддя; підвищення вимог до кандидатів на посаду судді; посилення ролі Вищої ради правосуддя й гарантій незалежності судової гілки влади; розширення повноважень Конституційного Суду України у сфері гарантування дотримання Конституції України всіма учасниками конституційних правовідносин.

Подальші конституційні перетворення у сфері правосуддя мають сприяти не тільки вдосконаленню інституційної складової функціонального механізму сучасного конституціоналізму в Україні, а передусім забезпеченню ефективного механізму захисту прав людини та утвердженню України як демократичної, правової держави.

Ключові слова: права людини, правосуддя, конституційна реформа, Конституція України.

Стаття присвячена дослідженню тенденцій конституційного реформування правосуддя в Україні. Також розглянуто вдосконалення механізму захисту прав людини та діяльності Конституційного Суду України.

Статья посвящена исследованию тенденций конституционного реформирования правосудия в Украине. Также рассмотрено усовершенствование механизма защиты прав человека и деятельности Конституционного Суда Украины.

This article is devoted trends constitutional reform of justice in Ukraine, and improve the mechanism of human rights and of the Constitutional Court of Ukraine.

Література

1. Крусян А.Р. Науково-практична парадигма конституційних перетворень в Україні / А.Р. Крусян // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 62. – С. 717–727.

2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 р. // Голос України. – 29.06.2016. – № 118.



3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 79. – Ст. 2694.

4. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо

відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 р. № 1-в/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 11. – Ст. 477.

5. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812.